

آزمونی برای تنظیم رایانه‌ای داده‌های روابط زبان‌های ایرانی و گرجی (مأخوذات لغوی ایرانی در زبان‌های کارتولی^۱)

هلن گیوناشویلی (دانشجوی دوره دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه تهران)

زبان گرجی متعلق به خانواده زبان‌های کارتولی، یکی از گروه‌های رایج در قفقاز است. این خانواده شامل زبان‌های گرجی، میگرلی^۲، چانی^۳، واسوانی^۴ است. زبان گرجی، در بین زبان‌های مذکور، یگانه زبان باستانی هستند از قرن پنجم مسیحی است.^۵ در طی قرون متمادی، طوایف کارتولی روابط نزدیک با اقوام متعدد ایرانی زبان (مادها، پارسیان، پارتی‌ها، سکاها، آلانی‌ها) داشتند. در نتیجه این تماس‌ها، بسیاری از واژه‌ها و اصطلاحات زبان‌های ایرانی، که منعکس کننده چگونگی سیر تطور آنها بوده‌اند، در زبان‌های کارتولی راه یافته و متداول گشته‌اند. در بعضی موارد، لغات مأخوذ جزء لاینفک مجموعه واژه‌های زبان گرجی گردیده و چنان داخل بافت لغات زبان وام گیرنده شده‌اند که تنها با مطالعه و مو شکافی‌های دقیق و حرفه‌ای می‌توان به ایرانی الاصل بودن آنها پی برد.

1) Kartveli

2) Megreli

3) Chani

4) Svani

۵) درباره دوره‌بندی زبان‌های کارتولی و لهجه‌های متعدد آنها -

متخصصان مشهور زبان‌های ایرانی و هندواروپایی، چون هوشمن^۶، یوستی^۷، مییه^۸، زلمان^۹، بنونیست^{۱۰}، بیلی^{۱۱}، مسائل روابط زبان‌های ایرانی و گرجی را مطالعه کردند. ولی باید متذکر شد که این محققان این روابط را، در مورد زبان‌های کارتولی، غالباً، در رابطه با بررسی واژه‌های ایرانی رایج در زبان ارمنی باستانی مطرح می‌کردند^{۱۲}. در طی مدتی طولانی، جهت و مسیر اخذ عناصر لغوی زبان‌های ایرانی در زبان گرجی با گذر از زبان ارمنی باستانی تشخیص داده می‌شد.

یکی از موضوع‌های مهم تحقیق زبان‌شناسان و خاورشناسان گرجستان بررسی واژه‌های مأخوذ در زبان گرجی از زبان‌های گوناگون، به خصوص از زبان‌های ایرانی دوره‌های گوناگون است. در این زمینه، تحقیقات مار^{۱۳}، جاواخیشویلی^{۱۴}، شانیدزه^{۱۵}، آبولادزه^{۱۶}، آبولادزه^{۱۷}، تسرتلی^{۱۸}، کوبیدزه^{۱۹} قابل ذکر است.

بانو آندرونیکاشویلی^{۲۰}، عضو آکادمی علوم گرجستان و استاد دانشگاه تفلیس، از محققان پرکاری است که تحقیقاتش در مسائل روابط زبان‌ها و لهجه‌های ایرانی و زبان گرجی مورد توجه صاحب‌نظران در مقیاس جهانی شده است^{۲۱}.

در کتاب پرمایه آندرونیکاشویلی^{۲۲}، واژه‌های دوره‌های باستانی و میانه و نو مربوط به زبان‌های گوناگون ایرانی (زبان‌های شمالی: آلانی-آسی، شمال غربی: پارتی، جنوب

6) H. Hubschman 7) F. Justi 8) A. Meillet 9) C. Salemann

10) E. Benveniste 11) H. W. Bailey

۱۲) درباره روابط زبان‌های ایرانی و زبان ارمنی - مرور تحلیلی اشمیت (R. Schmitt) در:

Encyclopaedia Iranica, II, 1987, 445-459. 13) N. Marr 14) I. Javakhishvili

15) A. Shanidze 16) Y. Abuladze 17) I. Abuladze 18) G. Tsereteli

19) D. Kobidze 20) M. Andronikashvili

۲۱) - تقریظ‌ها و ملاحظات متخصصان درباره تحقیقات و فعالیت علمی آکادمیسین آندرونیکاشویلی به شرح زیر:

L. Zgusta, *Archiv Orientalni*, N 3, Praha 1967, 491-492;

F. Machalski, *Folia Orientalia*, IX, Krakow 1968, 350-351;

V. Abaev, *Voprosi Yazikoznaniya*, N4, Moskva 1969, 127-130;

G. Pātsch, *Orientalistische Literaturzeitung*, No 9/10, Berlin 1971, 489-491.

ج. گیوناشویلی، بانوان ایران‌شناس گرجی، تفلیس ۱۹۷۸، ص ۹-۱۲.

۲۲) م. آندرونیکاشویلی، رساله درباره روابط زبان‌های ایرانی و گرجی، ج ۲، تفلیس ۱۹۶۶، ۱۹۹۷ (به زبان گرجی

با تلخیص روسی و انگلیسی)

غربی: فارسی میانه و فارسی نو)، که بی‌واسطه در گرجی باستانی (مآخذ کتبی گرجی قرن‌های پنجم تا پانزدهم میلادی) رایج و جایگزین شده‌اند مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است.

در این کتاب، در بعضی موارد، واژه‌های بسیار باستانی ایرانی (هندوایرانی) شناسایی شده است که در دوره وحدت زبان‌های کارتولی، یعنی پیش از شقاق و جدایی آنها، اخذ شده‌اند.^{۲۳} این گروه واژه‌ها جزء لاینفک واژگان زبان‌های کارتولی‌اند و بین ترکیب آوایی آنها منظم‌اً توافق و تطابق مشاهده می‌شود.^{۲۴}

چون، در طی ۱۵ قرن اخیر، اساس خط گرجی الفبایی بوده است و از لحاظ تناسب و تطبیق نوشتار و تلفظ در خط گرجی باستانی و معاصر نمونه و شاهدی برای عدم مطابقت حروف و اصوات ملفوظ مشاهده نمی‌شود، بررسی و تحقیق واژه‌های ایرانی الاصل منابع کتبی گرجی که طبعاً با حروف گرجی ثبت شده است برای شناسایی بعضی از مباحث آواشناسی و لهجه‌شناسی تاریخی زبان‌های ایرانی بسیار جالب و مفید است. از سال ۱۹۱۸، یعنی سال بنیان‌گذاری دانشگاه تفلیس، زمینه علمی، آموزشی و پژوهشی مساعد برای مطالعه و تحقیق زبان‌ها و لهجه‌های متعدد زبان‌های کارتولی و دیگر زبان‌های قفقاز به تدریج فراهم می‌شد. پس از تأسیس انستیتوی زبان‌شناسی آکادمی علوم گرجستان در سال ۱۹۴۱، فعالیت در این رشته تعمیق و گسترش فراوان یافت.

در سال ۱۹۹۶، در انستیتوی زبان‌شناسی، به راهنمایی علمی پروفیسور اوتورگائیدزه^{۲۵}، متخصص متبخر زبان‌ها و لهجه‌های کارتولی، برنامه گسترده تدوین مدل‌های رایانه‌ای واژگان زبان گرجی، از جمله کلمات مأخوذ از زبان‌های ایرانی، طرح‌ریزی شد. بر اساس

۲۳) درباره مأخوذات باستانی هندواروپایی و هندوایرانی در زبان‌های کارتولی، - Th. CAMKRELIDZE, V. IVANOV, *Indo-European and the Indo-Europeans. A Reconstruction and Historical Analysis of a Proto-Language and a Proto-Culture*, I-II, Berlin, New York 1995.

۲۴) درباره اخذ واژه‌های ایرانی الاصل در گرجی، هم چنین - Jost GIPPERT, *Iranica-Armeno-Iberica. Studien zu den iranischen Lehnwörtern im armenischen und georgischen*, I-II, Wien 1993 (R. SCHMITT, *Kratylos Jahrgang*, 40, 1995, 129-132 (تقریظ); R. BIELMEIER, *Zu iranischen Lehnwörtern im georgischen und armenischen*, Festschrift für John Knobloch, Innsbruck 1985, 33-42.

این برنامه، لغات ایرانی الاصلی زبان‌های کارتولی، با توجه به تمام تحقیقات موجود، تنظیم و طبقه‌بندی می‌شود. هدف عمده این مدل تشخیص و تعیین حدود و مراتب سازگاری آوایی و دستوری عناصر ایرانی در زبان‌های کارتولی است.

در حال حاضر، برای اجرای این برنامه، کارمندان علمی انستیتو در تلاش‌اند تا، با توجه به طرح فنی کارمند ارشد انستیتو، آقای چخائیدزه^{۲۶}، جریان ایجاد پایگاه‌های داده‌ها^{۲۷} را به اتمام برسانند.

سیستم در نظر گرفته شده در Ms-Dos7 و Window 95 (Version 4.00.950) و رژیم Norton Commander Version 4.0 صورت می‌گیرد. سیستم با دیسکت 1.44-MB در سه فهرست (دایرکتوری) ثبت شده است:

(۱) فهرست Drivers کار را با القبا‌های متعدد (گرجی، لاتینی، سیرلیک) و حرف‌نویسی و آوانویسی متون تأمین می‌کند.

(۲) در فهرست Files، فایل‌های اختیار شده با تاریخ گنجانده شده است. فایل‌ها دارای قطع‌های گوناگون‌اند و با مشخصات tx_0, tx_1, tx_2, \dots تشخیص داده می‌شوند.

(۳) در فهرست Programs، برنامه ورود به رایانه درج و داده‌ها به صورت جدول کل‌نگر (Synoptic Table) زیر ارائه شده است:

Form Number (مشخصات کمی واحدهای زبان)

Form Language (یکی از زبان‌ها یا لهجه‌های کارتولی)

Form Text (با ارائه ستاک یا ریشه و وندها)

Form Morphology (مشخصات دستوری)

Form Attribute (با تعیین نام خاص، اسم جغرافیایی، اسم قومی و غیره)

Comment, Semantics (تعریف معنایی)

Way (زبان وام دهنده)

Way Form (صورت وام گرفته شده، با رعایت آوانگاری صاحب مأخذ کتبی ارائه

شده)

Way Form Morphology (تعریف ساختار دستوری واژه مأخوذ)

- ... Way Form Semantics (تعریف معنایی واژه مأخوذ)
 ... Source (مأخذی که واحد لغوی از آن مشتق شده است؛ در بعضی موارد، مأخذ را ممکن است محقق بازسازی کرده باشد)
 ... Source Form (صورتِ اصل)
 ... Source Form Morphology (صورت ساختار دستوری اصل)
 ... Source Form Semantics (تعریف معنایی اصل)
 ... Bibliography (مؤلف، سال انتشار و غیره)
 ... Page Number List (صفحات کتاب یا مقاله، اشاره به حواشی، توضیحات)

سپس سیستم نسبی‌گرایی زبانی^{۲۸} احتمالی که بین صورت‌های زبانی وجود دارد، در برنامه، با اعداد منعکس شده است. دستگاه دهگانی اعداد انتخاب، ولی دستگاه یکان، در مورد صورت‌های گوناگون و مشتقات واحد منظور نظر، به کار برده شده است:

منظور فرم‌هایی است که هیچ‌گونه تطابق آوایی و واجی بین آنها مشاهده نمی‌شود.

1) Phono-Unordered Link

منظور تطابق روابط واجی است؛ در نتیجه دگرگونی آوایی یک صورت، صورتی

2) Phono-Ordered Link

منظور روابط اشتقاقی است؛ در نتیجه اضافه شدن وندها، از یک صورت، صورتی

3) Derivation Link

منظور روابط صورت‌هایی است که ریشه و منشأ مشترک دارند.

4) Common Root Link

منظور صورت‌هایی است که با داده‌های دیگر زبان‌های کارتولی مطابقت دارند.

5) Cognates Link

6) Parallel Form Link

منظور روابط صورت‌های هم‌تاست.

منظور روابط در سطح کارتولی مشترک است (در بسیاری از موارد، در نتیجه متوسل شدن به بازسازی reconstruction به دست آمده است) 7) General Kartvelian Link

روابط واحدهای زبانی در سطح کارتولی ابتدایی 8) Proto-Kartvelian Link

رابطه با واژه آغازی که مبدأ نمودار است. این‌گونه نمودار بندهای نسبتی منعکس‌کننده تحلیل توزیعی کامل صورت‌های زبانی است. 9) Key Word Link

این جانب، تاکنون، طبق برنامه رایانه‌ای انستیتوی زبان شناسی آکادمی علوم گرجستان، بیش از ۳۰۰۰ واحد لغوی ایرانی الاصل در زبان‌ها و لهجه‌های متعدد زبان‌های کارتولی را ثبت کرده‌ام.

اكتفا می‌شود به ارائه چند نمونه. در ذیل، نمودار توضیحی چندین واژه ارائه می‌گردد. علامت «-» بر فقدان مشخصات مربوطه و علامت «+» به تکرار مشخصات پیشین (منظور مقوله مشترک است) دلالت دارد.

Form Number	Form Language	Form Text	Form Morphology	Form Attribute	Comment Semantics	Way	Way Form	Way Form Morphology	Way Form Semantics	Source	Source Form	Source Form Morphology
5	Old Georg New Georg	iud-i	Noun	-	"Beer"	Alanic	alut	Noun	"Beer"	Scythian	*aluth	Noun
6	Old Georg New Georg	iud-i	Noun	-	+	+	+	+	+	+	+	+
10	Rachian	alud-i	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
	Tushian	alud-i	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
	Khevsurian	Aluda	+	Anthroponym	-	+	+	+	+	+	+	+

Source Form Semantics	Bibliography	Page Number	Phono-Unordered Link	Phono-Ordered Link	Derivation Link	Common Root Link	Cognates Link	Parallel Forms Link	General Kartvelian Link	Proto-Kartvelian Link	Key Word Link
"beer"	Abaev	338-347	-	-	-	-	-	-	-	-	-
+	Andronik 1966	96-97	-	-	-	-	-	-	-	-	5
+	Andronik 1966	96-97	-	-	-	5	-	-	-	-	5
+	Andronik 1966	96-97	-	-	-	5	-	-	-	-	5
+	Andronik 1966	96-97	-	-	-	5	-	-	-	-	5

Form Number	Form Language	Form Text	Form Morphology	Form Attribute	Comment Semantics	Way	Way Form	Way Form Morphology	Way Form Semantics	Source	Source Form	Source Form Morphology
70	Old Georgian	aznaur-i	Noun	Social term	"Free, noble"	Middle Persian	āznāvar	compound	"Noble"	Old Iranian	*āznābara	Compound
	Old Georgian	aznaur-i	+	+	+	+	-	-	-	+	*ā-znā	Verbal noun

45	Old Georg	paian-i	Noun	-	"Saddle of a camel"	Middle Persian	*pāiān	Noun	-	New Persian	pāiān	Noun
46	New Georg	sa-paiān-e	Noun	Metrological term	"Measure of weight"	-	-	-	-	-	-	-

85	Old Georgian	Armaz-i	Noun	1. Toponym 2. Teonym	-	-	-	-	-	Old Iranian	A(h)uramazda	Noun
90	Old Georgian	Urmizd	Noun	Anthroponym	-	Middle Persian	Ōhrmizd	Noun	-	+	+	+

95	Old Georgian	Buz-mihr-i	Noun	Anthroponym	-	Middle Persian	Buzrta-mihr	compound	"High Mithra"	Middle Persian	Buzrta-mihr	compound
100	Old Georgian	Buz-mihr-i	Noun	Anthroponym	-	+	+	+	+	+	+	+

Source Form Semantics	Bibliography	Page Number	Phono-Unordered Link	Phono-Ordered Link	Derivation Link	Common Root Link	Cognates Link	Parallel Forms Link	General Kartvelian Link	Proto-Kartvelian Link	Key Word Link
"Bearer of nobility"	Bailey	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-
"Known, famous"	Andronik 1966	220	-	-	-	-	-	-	-	-	70

"Pack, saddle"	Andronik 1966	262	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	Andronik 1966	262	-	-	45	-	-	-	-	-	45

"Supreme deity"	Wezendenk	191	-	-	-	-	-	-	-	-	-
+	Andronik 1966	495	-	-	-	85	-	-	-	-	85

"High Mithra"	Tsereteli	22-23	-	-	-	-	-	-	-	-	-
+	Tsereteli	22-23	-	-	-	-	-	95	-	-	95

منابع

- ABAEV** V. ABAEV, *Osetinski jazik i folklor*, I, M. L., 1949;
و. آبایف، زبان و فولکلور آسی، جلد اول، مسکو-لنینگراد، ۱۹۴۹
- ANDRONIK 66** M. ANDRONIKASHVILI, *Studies in Iranian-Georgian Linguistic Contacts*,
I, Tbilisi, 1966.
- BAILEY** H.W. BAILEY, "Arya II" *BSOAS*, Vol. 23, N1, 1960
- ISERETELI** G. ISERETELI, *The most Ancient Georgian Inscriptions from Palestine*,
Tbilisi 1960.
- WEZENDONK** D. WEZENDONK, "Zu altpersisch Auramozdo", *ZII*, Band 7, Heft 2,
leipzig, 1924.

□

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی